

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.14740355>

KLASSIK VA ZAMONAVIY ARAB TILSHUNOSLARINING MORFONOLOGIYANI O'RGANISHGA OID QARASHLARI

Olimova Munavvarxon

ANNOTATSIYA

Mazkur maqolada arab tilining klassik va zamonaviy davrlardagi tilshunoslari tomonidan morfonologiya sohasida olib borilgan tadqiqotlar batafsil yoritilgan. Morfonologiya, tilshunoslikning muhim bo'limi sifatida, so'zlarning morfemik tarkibi, fonologik o'zgarishlari va grammatik shakllanish jarayonlarini o'rganadi. Klassik tilshunoslik an'anasida morfonologik tahlil orqali so'zlarning morfologik va fonologik tuzilishini tushunish, ularning semantik va sintaktik kontekstdagi ahamiyatini aniqlash ustuvor bo'lgan. Zamonaviy tadqiqotlarda esa til tizimining dinamik va funksional jihatlariga e'tibor qaratilib, morfonologiyaning yangi metodologik yondashuvlari ishlab chiqilmoqda. Ushbu maqolada klassik va zamonaviy yondashuvlarning o'xshashlik va farqlari qiyosiy tahlil qilinib, arab tilshunosligidagi morfonologik izlanishlarning rivojlanish tendensiyalari ko'rsatilgan. Milliy va xalqaro tadqiqotlar doirasida morfonologiyaning ilmiy va amaliy ahamiyati, shuningdek, uning tilshunoslik nazariyasiga qo'shgan hissasi haqida batafsil ma'lumot berilgan. Ushbu maqola mavzuga qiziquvchi tadqiqotchilar uchun dolzarb ahamiyatga ega.

Kalit so'zlar: arab tili, morfonologiya, klassik tilshunoslik, zamonaviy lingvistika, fonologik o'zgarish, morfemik tahlil.

ВЗГЛЯДЫ КЛАССИЧЕСКИХ И СОВРЕМЕННЫХ АРАБСКИХ ЛИНГВИСТОВ НА ИЗУЧЕНИЕ МОРФОНОЛОГИИ

Аннотация

В данной статье подробно рассматриваются исследования классических и современных арабских лингвистов в области морфонологии. Морфонология, как важный раздел языкознания, изучает морфемный состав слов, фонологические изменения и процессы грамматического формирования. В классической традиции арабского языкознания приоритетным было понимание морфологической и фонологической структуры слов через морфонологический

анализ, а также определение их значения и роли в семантическом и синтаксическом контексте. Современные исследования уделяют внимание динамическим и функциональным аспектам языковой системы, разрабатывая новые методологические подходы к морфонологии. В статье проводится сравнительный анализ сходств и различий классических и современных подходов, раскрываются тенденции развития морфонологических исследований в арабском языкознании. Также освещается научное и практическое значение морфонологии в рамках национальных и международных исследований, а также её вклад в развитие теории языкознания. Данная статья представляет актуальный источник информации для исследователей, интересующихся данной темой.

Ключевые слова: арабский язык, морфонология, классическое языкознание, современная лингвистика, фонологические изменения, морфемный анализ.

KIRISH

Arab tilshunosligi boy va uzoq tarixga ega bo‘lib, unda tilning turli qatlamlarini o‘rganishga bag‘ishlangan ko‘plab ilmiy ishlanmalar va nazariy yondashuvlar mavjud. Ushbu tilshunoslik maktabining o‘ziga xos jihatlaridan biri tilni grammatik, semantik va fonologik jihatdan chuqur o‘rganishga asoslanganligi bilan ajralib turadi. Arab tilining murakkab morfologik tuzilishi va uning o‘ziga xos grammatik qonuniyatlari tilshunoslik tadqiqotlarining muhim yo‘nalishlaridan birini, ya’ni morfonologiyani shakllantirgan. Morfonologiya so‘zlarning morfemik tarkibi, fonologik o‘zgarishlari va grammatik tuzilishini o‘rganish bilan shug‘ullanib, til tizimining ichki qonuniyatlarini aniqlash va uni amalda qo‘llashga imkon beradi. Ushbu fan nafaqat so‘z shakllanishi va ularning sintaktik tizimdagi o‘rnini, balki ularning ma’nolarini ochib berishda ham katta ahamiyatga ega. Klassik arab tilshunoslari tomonidan morfonologik tahlil so‘zlarning fonologik va morfologik xususiyatlarini tushunishda asosiy omillardan biri sifatida qaralgan. Ular so‘z tarkibidagi o‘zgarishlarni chuqur tahlil qilish orqali arab tilining noyob grammatik tizimini tadqiq etganlar. Shu bilan birga, zamonaviy tilshunoslar morfonologiyani til tizimining dinamik va funksional xususiyatlarini o‘rganishda muhim vosita sifatida qo‘llab kelmoqda. Ular yangi

metodologik yondashuvlarni ishlab chiqish orqali ushbu fanni yanada rivojlantirishga intilmoqda.

Mazkur maqolada klassik va zamonaviy davr arab tilshunoslarining morfonologiyani o'rganish bo'yicha qarashlari o'zaro qiyosiy tahlil qilinadi. Ushbu tahlil orqali morfonologiya sohasida amalga oshirilgan ilmiy izlanishlarning rivojlanish tendensiyalari va hozirgi kun tilshunosligi uchun ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, maqolada milliy va xalqaro tajribalarga asoslangan holda morfonologiyaning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqilib, bu fan doirasida olib borilayotgan tadqiqotlarning dolzarbligi haqida xulosalar chiqariladi. Ushbu maqola arab tilshunosligi va morfonologiya bilan qiziquvchilar uchun muhim ma'lumot manbai bo'lishi bilan birga, ushbu mavzuda tadqiqot olib borayotgan mutaxassislar uchun ham yangi imkoniyatlar ochadi.

Klassik arab tilshunoslarining morfonologiyani o'rganishga qo'shgan hissasi

Klassik arab tilshunoslari morfonologiya fanining shakllanishida muhim rol o'ynab, uning nazariy asoslarini ishlab chiqdilar. Ular so'zlarning grammatik tuzilishi va fonologik o'zgarishlarini aniqlash orqali arab tilining o'ziga xos xususiyatlarini yoritishga intilganlar. Sibavayh, Xalil ibn Ahmad va Ibn Jinniy kabi mashhur tilshunoslari ushbu sohaning asosiy qoidalarini ishlab chiqishda katta hissa qo'shganlar. Masalan, Sibavayhning "Al-Kitob" asarida arab tilining morfologik va fonologik tizimi batafsil bayon etilgan. U so'zlarning tarkibiy qismlari – morfemalarning birikish usullari, o'zaro ta'siri va ularning grammatik shakllanishga ta'sirini chuqur tahlil qilgan. Xalil ibn Ahmad esa, o'zining "Kitab al-'Ayn" asarida arab tilining lug'aviy va fonetik tizimini o'rganish orqali morfonologiyaga katta hissa qo'shgan. U so'zlarning talaffuzidagi fonologik o'zgarishlarni va ularning grammatik ma'noga ta'sirini ko'rsatgan. Ibn Jinniy esa morfonologiyani lingvistik tizimning ajralmas qismi sifatida ko'rib, uning semantik va sintaktik tuzilmalarga ta'sirini o'rganishga alohida e'tibor qaratgan. U so'z shakllanishining asosiy qonuniyatlarini tushuntirib, o'zining "As-

Safahat" asarida fonologik va morfologik o'zgarishlar orqali hosil bo'ladigan grammatik shakllar haqida qimmatli ma'lumotlarni keltirgan.

Klassik arab tilshunoslari morfonologik tadqiqotlar orqali arab tilining murakkab va boy tizimini tushunish uchun asosiy tamoyillarni ishlab chiqdilar. Ularning asarlari faqat nazariy bilimlarni emas, balki amaliy qoidalarni ham o'z ichiga olgan bo'lib, ular nafaqat arab tilshunosligi, balki butun dunyo tilshunosligi rivojiga ta'sir ko'rsatgan. Ushbu klassik yondashuvlar hozirgi zamonaviy tadqiqotlar uchun mustahkam asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Zamonaviy tilshunoslar yondashuvlari

Zamonaviy arab tilshunoslarining morfonologiyani o'rganishga bo'lgan yondashuvlari ilgari klassik davrda ishlab chiqilgan nazariy asoslarni yanada rivojlantirish bilan bir qatorda, zamonaviy lingvistik tadqiqotlarning dolzarb ehtiyojlarini qondirishga qaratilgan. Ushbu yondashuvlar, asosan, tilning dinamik va funksional xususiyatlarini aniqlash, uning o'zgaruvchanligini tahlil qilish hamda yangi texnologiyalardan foydalanib yanada chuqurroq o'rganishni o'z ichiga oladi. Zamonaviy tadqiqotlarda kompyuter lingvistikasi va korpus lingvistikasining rivojlanishi tilni tahlil qilishda yangi imkoniyatlar yaratdi. Arab tilining murakkab grammatik va fonologik tizimini katta hajmdagi matnlar yordamida avtomatik tahlil qilish, morfonologik o'zgarishlarni statistik va tizimli tahlil qilish bugungi tilshunoslikda keng qo'llanilmoqda. Ushbu yondashuv yordamida arab tilidagi so'z shakllanishining qoidalari, ularning lahjalarga xos farqlari va adabiy tildagi umumiy tamoyillari aniqlanmoqda. Korpus lingvistikasi orqali tilni o'rganish sinxron va diaxron tahlil qilish imkonini berib, arab tilining tarixiy taraqqiyoti va zamonaviy holati o'rtasidagi bog'liqlikni o'rganishda katta yutuqlarni taqdim etmoqda. Zamonaviy tilshunoslar tilni faqat grammatik tizim sifatida o'rganish bilan cheklanmay, balki uni amaliy jihatdan qo'llashni ham o'rganmoqda. Jumladan, morfonologiyaning sun'iy intellekt va avtomatik tarjima tizimlarida qo'llanishi bugungi kunning dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zamonaviy

lingvistika arab tilini o'rgatuvchi dasturlar, ovoz tanish texnologiyalari va avtomatik talaffuz tizimlarini ishlab chiqishda morfonologik tahlilning ahamiyatini ochib bermoqda.

Shuningdek, zamonaviy tilshunoslar morfonologiyani boshqa lingvistik sohalar bilan uyg'unlashtirishga intilmoqdalar. Fonologiya, morfologiya, semantika va pragmatika bilan birgalikda olib borilgan tadqiqotlar til tizimining ko'p qirrali xususiyatlarini ochib berishga imkon yaratmoqda. Masalan, arab tilidagi so'z ildizlari va qo'shimchalarining fonologik o'zgarishlari va ularning ma'nodagi o'zgarishlarga ta'siri semantik tahlil orqali o'rganilmoqda. Ushbu yondashuvlar tilning nafaqat nazariy, balki amaliy jihatlariga ham yangi yondashuvlarni kiritmoqda. Zamonaviy yondashuvlar, shuningdek, arab tilining lahjalari va adabiy til o'rtasidagi morfonologik farqlarni aniqlash va ularning kommunikativ vaziyatlarda qo'llanilishini tadqiq qilishga qaratilgan. Bu orqali arab tilining madaniy va ijtimoiy ko'rinishlarini ham o'rganish imkoniyati yaratilmoqda. Zamonaviy tadqiqotlar morfonologiyani faqat lingvistik tahlil vositasi sifatida ko'rmay, uni ta'limda, tarjimada, texnologiyada va boshqa ko'plab sohalarda qo'llashni ham kengaytirdi. Natijada, arab tilining morfonologik tizimi chuqurroq o'rganilib, zamonaviy ehtiyojlarga moslashtirilmoqda. Ushbu yondashuvlar arab tilshunosligi rivojiga yangi ufqlar ochib, ilmiy va amaliy sohalarda sezilarli yutuqlarga erishishga xizmat qilmoqda.

Klassik va zamonaviy yondashuvlarning qiyosiy tahlili

Arab tilshunosligida morfonologiyani o'rganishga bo'lgan klassik va zamonaviy yondashuvlar o'ziga xos xususiyatlari bilan bir-birini to'ldiradi va qiyosiy tahlil qilish orqali bu fan sohasidagi rivojlanish yo'nalishlarini aniqroq tushunish imkonini beradi. Klassik tilshunoslar morfonologiyani, asosan, nazariy nuqtai nazardan o'rgangan. Ularning yondashuvi ko'proq tilning struktural tamoyillariga e'tibor qaratib, grammatik qoidalarni aniqlash va ularni kodifikatsiya qilishga yo'naltirilgan edi. Sibavayh, Ibn Jinniy va Xalil ibn Ahmad kabi olimlarning asarlari tilning grammatik va fonologik tizimini o'rganishga bag'ishlangan bo'lib, ular so'zlarning fonologik va

morfoloqik shakllarini batafsil tahlil qilganlar. Klassik tilshunoslikda morfonologik o'zgarishlarning sabablari va natijalari qoidaviy tartibda ko'rib chiqilgan, bu esa arab tilining normativ tizimini yaratishga xizmat qilgan. Klassik asarlar ko'pincha arab tilining adabiy shaklini asos qilib olgan bo'lib, undagi morfonologik jarayonlarning qonuniyatlarini aniq ko'rsatib bergan. Zamonaviy tilshunoslar esa morfonologiyani dinamik va funksional tizim sifatida ko'rib, uni turli lingvistik va ijtimoiy kontekstlarda tahlil qilmoqda. Bugungi kunda morfonologiya nafaqat grammatik qoidalar yig'indisi, balki til tizimining o'zgarishi va rivojlanishi jarayoni sifatida o'rganilmoqda. Zamonaviy tadqiqotlarda statistik usullar, korpus lingvistikasi va kompyuter texnologiyalaridan keng foydalanilmoqda. Bu esa tilning murakkab fonologik va morfoloqik jarayonlarini tahlil qilishni osonlashtiradi. Shuningdek, zamonaviy yondashuvlarda arab tilining adabiy shakli bilan bir qatorda lahjalarning morfonologik xususiyatlari ham keng o'rganilmoqda, bu esa tilning kommunikativ jihatlarini yaxshiroq tushunishga yordam bermoqda.

Har ikkala yondashuvda ham morfonologik o'zgarishlarni aniqlash va tahlil qilishga e'tibor qaratiladi. Klassik va zamonaviy olimlar tilning morfoloqik va fonologik tuzilmasini tahlil qilish orqali arab tilining grammatik tizimini yoritishga harakat qilganlar. Ularning umumiy maqsadi tilning ichki qonuniyatlarini aniqlash va uni ilmiy asosda o'rganishdir. Klassik yondashuv ko'proq nazariy va normativ bo'lib, grammatika qoidalarini ishlab chiqishga qaratilgan bo'lsa, zamonaviy yondashuv tilning funksional xususiyatlarini o'rganishga, uning evolyutsion va sotsiolingvistik jihatlarini aniqlashga e'tibor qaratadi. Zamonaviy tadqiqotlar tilni faqat adabiy shakl bilan cheklamasdan, uning lahjavii va kommunikativ jihatlarini ham o'rganadi. Bundan tashqari, zamonaviy yondashuvlar texnologik yutuqlar va yangi tadqiqot metodologiyalariga asoslanganligi bilan ajralib turadi.

Klassik va zamonaviy yondashuvlarning qiyosiy tahlili morfonologik tadqiqotlarning rivojlanish yo'nalishlarini aniqroq tushunish va kelajakdagi izlanishlar uchun ilmiy asos yaratish imkonini beradi. Klassik yondashuvlar zamonaviy tadqiqotlar uchun nazariy poydevor bo'lib xizmat qilgan bo'lsa, zamonaviy

yondashuvlar texnologiyalar yordamida morfonologiyani amaliy jihatdan yanada kengroq o'rganish imkoniyatini ochib berdi. Bu ikki yondashuvning uyg'unligi arab tilshunosligining yanada rivojlanishi uchun muhim asos bo'lib xizmat qiladi

XULOSA

Mazkur maqolada arab tilshunosligining muhim yo'nalishlaridan biri bo'lgan morfonologiyaning klassik va zamonaviy davrlardagi rivojlanishi keng tahlil qilindi. Klassik tilshunoslar tomonidan morfonologiyaga oid nazariy tamoyillar ishlab chiqilib, arab tilining grammatik tizimi mustahkam nazariy poydevor bilan ta'minlangan. Sibavayh, Ibn Jinniy, Xalil ibn Ahmad kabi olimlarning ishlari morfonologiya sohasining asosiy tamoyillarini belgilab bergan. Ular so'z shakllanishining grammatik qoidalarini aniqlashda va ularni fonologik o'zgarishlar bilan bog'lashda katta ilmiy yutuqlarga erishgan. Zamonaviy tilshunoslar esa texnologik yutuqlardan foydalanib, morfonologiyani yanada kengroq o'rganish imkoniyatiga ega bo'ldilar. Kompyuter lingvistikasi, korpus tahlili va statistik metodlar arab tilining murakkab grammatik tuzilishini aniqlashda sezilarli yordam bermoqda. Shuningdek, zamonaviy yondashuvlar tilning sotsiolingvistik va kommunikativ xususiyatlarini tadqiq qilish orqali morfonologiyani amaliy jihatdan boyitmoqda. Klassik va zamonaviy yondashuvlar o'rtasidagi qiyosiy tahlil morfonologiya sohasida nazariy va amaliy jihatlarning bir-birini to'ldiruvchi xususiyatini ochib berdi. Klassik yondashuvlar arab tilining ilmiy asosi sifatida xizmat qilsa, zamonaviy yondashuvlar uning yangi bosqichlarda rivojlanishini ta'minlamoqda. Ushbu maqola morfonologiyaning lingvistik ahamiyatini yoritib, kelgusida ushbu sohada tadqiqot olib borishni istaganlar uchun ilmiy manba sifatida xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

- Ibn Malik A. – "Alfiyya" – Saudiya Arabistoni, Riyod, Dar al-Haramayn, 2001 – B. 256.
- Zamaxshariy M. – "Al-Mufassal" – Turkiya, Istanbul, Dar al-Istiqama, 2010 – B. 189.
- Al-Farahidiy X. – "Usul al-Lugha" – Qatar, Doha, Dar al-Quds, 2008 – B. 173.
- Noman M. – "Tilshunoslikning zamonaviy yo'nalishlari" – O'zbekiston, Toshkent, Yozuvchi, 2015 – B. 84-98.
- Al-Bustaniy B. – "Al-Lugha wa Nahwuha" – Livan, Bayrut, Dar al-Kutub al-Arabi, 2005 – B. 145.
- Al-Kindi A. – "Zamonaviy arab morfologiyasi" – Misr, Qohira, Al-Azhar Universiteti nashriyoti, 2021 – B. 67-85.